

Островий В. В.О. Геринович: з матеріалів слідства ДПУ УСРР 1932-1933 рр. "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. К., 2012. Випуск 67. 2012. С. 79-84.

УДК378.12:316.4.063.7(477/43),,1932/1933”(045)

Островий В.М.

В.О. Геринович: з матеріалів слідства ДПУ УСРР 1932-1933 рр.

Анотація: У дослідженні висвітлено, а також проаналізовано процес підготовки та здійснення репресивних заходів органами ДПУ УСРР в 1932-1933 рр., щодо професора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання) В.О. Гериновича, представника української наукової інтелігенції. Здійснено спробу з'ясувати причини, що вплинули на прийняття непростого рішення вченим, а саме визнання себе винним у злочинах інкримінованих слідством. Разом з тим показано сфальсифікований характер слідства.

Ключові слова: професор В.О. Геринович, Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання, українська наукова інтелігенція, вчений, наукова праця, карально-репресивна система, матеріали слідства, антирадянська, контрреволюційна шпигунська діяльність.

Трагічні наслідки діяльності сталінської карально-репресивної системи залишили глибокий слід на формуванні та становленні української наукової еліти в 30-40-ві рр. ХХ ст. За часи репресій було піддано знищенню ціле покоління діячів вітчизняної науки. Основний удар був спрямований на боротьбу з будь-якими проявами свободи, особливо в освітянській сфері. Наряду з відомими представниками української інтелігенції, науки і культури до виру репресій потрапив і професор Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання В.О. Геринович. В останні роки складному етапу біографії вченого присвятили свої наукові розвідки відомі українські краєзнавці: О.М. Завальнюк [1, с. 178-183; 2, с. 206-213], Л.Л. Місінкевич

[3, с. 169-183], В.С. Прокопчук [4, с. 286-304.], В.О. Савчук [5, с. 9-18], О.І. Шаблій [6, с. 19-20] та ін. Однак, незважаючи на значний внесок у дослідження біографії Володимира Геріновича, ще й досі цей складний життєвий етап залишається до кінця не вивченим. Тому, метою дослідження є з'ясування маловідомих обставин, пов'язаних з проведенням слідства над ученим за матеріалами кримінальної справи 1932-1933 рр.

З метою повного контролю над суспільно-політичним, а також культурним життям в країні, керівництво СРСР організувало судові процеси проти так званих „шкідників”: „Шахтинську справу”, справу „Промпартії”, та ін. Головною ціллю каральні органи обрали українську дореволюційну інтелігенцію, яка була піддана масовим арештам. Вигадали „Спілку Визволення України”, „Спілку Української Молоді”, інші ворожі організації. Для психологічної підготовки громадськості у формуванні ворожого ставлення до української наукової еліти, в пресі організували масовану кампанію по її дискредитації. Психологічне напруження зростало не тільки серед пересічних громадян, але й серед науковців. Не став винятком і В.О. Герінович, який також став об'єктом цькування у Кам'янецькій. Вченого звинуватили в „троцькізмі” та „бухаринських установках” [7, с. 2].

Під тиском антинаукової істерії, усвідомлюючи всю небезпеку перебування в м. Кам'янці-Подільському, В.О. Герінович вирішив залишити місто. Оскільки на той час його син Олександр навчався у Московській військово-інженерній академії, вчений переїхав до Москви. 1 червня 1932 р. В.О. Геріновича звільнено з інституту соціального виховання, в зв'язку з переходом до Московського геологорозвідувального інституту ім. С. Орджонікідзе [8, арк. 168]. Однак, переїзд не врятував ученого. 13 грудня 1932 р. під час перебування в м. Харкові, він був заарештований органами ДПУ УСРР [9, арк. 2-3]. В.О. Геріновича було звинувачено за статтею 54 Ч.ІІ КК УСРР у причетності до контрреволюційної (далі – к. р.) фашистської організації, метою якої було повалення радянської влади шляхом збройного повстання[10, арк. 2; 10]. Допити та слідство вели начальник 2-го відділення

таємного політичного відділу ДПУ (далі – ТПВ) Долинський і оперуповноважений ТПВ Соколов [11, арк. 22]. Загальновідома методика „вибивання” необхідних свідчень з підслідного радянськими каральними органами призвела до того, що вже 14 грудня 1932 р. В.О. Герінович пише „широсердне” зізнання в неіснуючих злочинах [12, арк. 10]. Воно було продиктоване простою причиною: син В.О. Геріновича, Олександр став заручником у трагічній долі батька. Перший письмовий протокол допиту, в якому В.О. Герінович почав давати „потрібні” свідчення, був датований 16 грудня 1932 р. [13, арк. 15]. Під час перших допитів арештант дав інформацію про своє прибуття до м. Кам’янця-Подільського 1919 р. з військами УГА, а також про подальший конфлікт між Є. Петрушевичем та С. Петлюрою. Після встановлення радянської влади значна кількість професорів Кам’янецького університету була вимушена емігрувати, остерегаючись арештів. Тому, як свідчить В.О. Герінович, він очолив к. р. діяльність в окрузі, центром якої став місцевий університет [14, арк. 258]. Назвав підслідний і членів антирадянського підпілля: викладачі М. Федорів, Н. Гаморак, О. Мельник, М. Геращенко, В. Бернадський, Ю. Сіцинський, М. Курневич, О. Неселовський, В. Герасименко, М. Баєр, І. Любарський, О. Полонський, В. Гагенмейстер, Ф. Шумлянський, аспірант Ф. Панасюк та ін. [15, арк. 19, 21-22].

За словами В.О. Геріновича, наукова діяльність вишу була прикриттям к. р. діяльності. До підривної організації підслідний зарахував УТОРНІТСО на чолі з бувшим головою Упрнауки М. Яворським, яка фактично стала керівним центром у м. Харкові. Як виявилось, М. Яворський неодноразово вів розмови з В. Геріновичем про соціально-економічну кризу в країні, важкий стан українців за межами УСРР і наближення краху СРСР. В. Герінович зазначив, що М. Яворський був прибічником німецької концепції, в напрямку якої к. р. підпілля на Україні розпочало свою роботу [16, арк. 27-30]. За свідченням ученого, існувало дві концепції майбутнього розвитку України в наслідок „відриву” від СРСР: німецька і польська. За німецьким варіантом, у випадку інтервенції Польщі, Західна Україна приєднується до складу „Великої України”

(без частини Волині, Полісся, Лемківщини та Східної Галичини), Бессарабія залишається за Румунією. Решта частина Західної України разом з радянською Україною мала увійти в український гетьманат. На випадок франко-польської інтервенції, етнографічні землі України, Литва, Польща об'єднуються в одну федерацію, „Триєдину Польську”. Про ці перспективи В. Герінович дізнався, перебуваючи у Польщі 1-12 червня 1927 р. на Всеслов'янському конгресі [17, арк. 34]. Саме на конгресі польський професор Е. Ромер загітував В. Геріновича займатися шпигунською діяльністю на користь Польщі [18, арк. 38]. Під впливом Е. Ромера вчений змінив свої погляди відносно орієнтації України з німецької концепції на польську [19, арк. 174]. Чомусь, лише наприкінці слідства, Володимир Олександрович дав детальне пояснення концепції німецької орієнтації антирадянського підпілля. На його думку Німеччина та Австро-Угорщина вплинули на формування національної свідомості галичан, переважна частина яких була незадоволена передачею Галичини Лігою Націй в 1923 р. Польщі [20, арк. 272].

Виїзди українських вчених у наукові відрядження до Німеччини, виписування іноземних наукових видань і каталогів на замовлення літератури, В. Герінович кваліфікував як шпигунські, що здійснювалися з метою передачі інформації к. р. змісту [21, арк. 262-270]. Звинуватив вчений і професора С. Рудницького, який організував у м. Харкові Український науково-дослідний інститут географії і картографії (далі – УНДІГК), плануючи сформувати покоління наукових робітників, які сформують нове суспільство на націоналістичних засадах [22, арк. 42].

Незадовго до початку округових краєзнавчих зборів, що відбулися 1929 р. в м. Кам'янці-Подільському, до В.О. Геріновича звернувся секретар краєзнавчого комітету, директор Кутківецького технікуму Савченко. В розмові Савченко повідомив, що отримав директиви з Харкова щодо організації краєзнавчих осередків на периферії в містах та селах Жванці, Дунаївцях, Кутківцях і Новій-Ушиці з метою к. р. роботи. Краєзнавча робота мала стати прикриттям у роботі всієї організації на Кам'яничині. Серед своїх підлеглих

В.О. Геринович назвав А. Марцинюка, Ф. Кондрацького, І. Любарського, Н. Гаморака, М. Курневича [23, арк. 46-47]. Повідомив В. Геринович і про часті к. р. контакти в м. Харкові С. Рудницького з Г. Косаком, бувшим січовим стрільцем [24, арк. 61а.]. Також визнав свою причетність до підготовки збройного повстання 1931 р. в Дунаєвецькому районі, яке охопило с.с. Тернаву, Нестерівку [25, арк. 64]. За його показами, після ліквідації к. р. центру в м. Харкові, керівничі функції перебрала Волинська геологорозвідувальна база в м. Житомирі на чолі з професором Бельським. Новий центр проводив к. р. роботу, де велася геологічна розвідка [26, арк. 66-67].

Аналізуючи протоколи допитів В.О. Гериновича та доказову базу, можна зробити висновок про відсутність складу злочину. Слідчі очевидно зрозуміли необхідність пошуків більш переконливих доказів і вкотре натиснули на підслідного. 23 грудня 1932 р. В.О. Геринович ще раз повертається у свідченнях на початок своєї праці в Кам'янцькому університеті та дає більш „потрібну” інформацію. Тепер метою к. р. організації університету стало прийняття до своїх лав націоналістів. Передбачалося виховувати студентство в дусі ворожого ставлення до радянської влади. Господарську частину вишу планувалося довести до банкрутства, тим самим демонструвати неефективність радянської системи господарювання. Для цього знищено значну частину урожаю. Всі прибутки йшли на потреби к. р. організації. У 1924 р., за словами В.О. Гериновича, в м. Кам'янці-Подільському була організована мережа наукових товариств при ВУАН, яку очолював колишній протоієрей Є. Сіцинський. До її активу Володимир Олександрович зарахував: Ф. Кондрацького, Ф. Шумлянського, О. Неселовського, С. Красовського та ін. Організація здійснювала підпали будинків, вибухи на залізниці та мостах, вбивства партійців. Аналізуючи ці свідчення, важко уявити, що терористичною діяльністю займався авторитетний вчений Поділля, релігійний діяч Є. Сіцинський. Неймовірною здається також історія про еміграцію за кордон відомих професорів університету, яка мала на меті розвалити радянську вищу школу в Кам'янці. В. Геринович усі наукові організації та установи м. Кам'янця

назвав контрреволюційними [27, арк. 73-78]. Під час святкування ювілею М. Грушевського в 1926 р. у м. Києві, В. Геринович дізнався про політичні настрої К. Студинського, який орієнтувався на союз із Польщею. За його словами, процес полонізації на території Західної України, був значно повільніший та завдавав меншої шкоди в порівнянні з радянізацією, яка би повністю поглинула Україну. Тому галицькі політичні кола були однієї думки щодо вибору орієнтирів, з урахуванням можливих перспектив створення незалежної України. Навколо М. Грушевського мала згуртуватися національно-мисляча інтелігенція [28, арк. 80-82]. За свідченням В.О. Гериновича, в Україні існувало два к. р. центри: перший – у м. Києві на чолі з М. Грушевським, другий – у м. Харкові на чолі з М. Яворським. Засудив В. Геринович і свою к. р. діяльність в УНДІГК, де він начебто розробляв план роботи, який не відповідав соціалістичному будівництву. Володимир Олександрович підкреслив, що відразу був втягнений працівниками інституту до клубу політемігрантів [29, арк. 109-112]. Розповів про підготовку збройного повстання в Дунаєвецькому районі у відповідь на масові арешти керівників Харківської к. р. організації. З метою перевірки готовності повстання, до м. Кам'янця-Подільського прибув М. Сіак. В. Геринович звітував про пророблену роботу. М. Сіак повідомив, що заворушення готуються вздовж прикордонної смуги і на інших ділянках. Якщо виступ буде успішним, його підтримають військові організації Західної України [30, арк. 127-128]. З цих слів В. Геринович зрозумів, що є домовленість з УВО за кордоном. Подальші дії по організації повстання вченому були невідомі. Характерно, як і в інших випадках, ніякої конкретної інформації про кількість повстанців, забезпечення зброєю, терміни та плани повстання не надається. Іноді називаються окремі прізвища. В основному це науковці, студенти та деякі селяни. Майже завжди одні й ті ж особи.

Після провалу повстання, активіст к. р. підпілля О. Кость, зустрівся з В. Гериновичем, чомусь тільки в червні 1932 р., та поскаржився на відсутність належної організації. Як результат, виступ відбувся лише в двох селах

Нестерівцях і Тернаві. В інших місцях повстання були настільки слабкими, що їх ліквідували досить швидко.

Розмови про повстання на Кам'яниччині, покладені в основу звинувачення вченого, є загальними, позбавленими конкретики та займають лише один аркуш у кримінальній справі.

28 грудня 1932 р. підслідний називає ще один к. р. центр – галицький у Москві, керівником якого був голова Народного Комісаріату Земельних Справ УСРР Ф. Конар-Палащук [31, арк. 149]. Для слідчих, матеріалами розробки питання участі вченого у цій організації стали лише особисті розмови з Ф. Конаром-Палащуком, Ф. Гумецьким, С. Давидовим, Г. Яворським-Косаком, Н. Гамораком, О. Мельником, С. Рудницьким, В. Баб'яком та ін. [32, арк. 137]. Підривна к. р. діяльність проводилася під виглядом науково-дослідної, педагогічної, сільськогосподарської роботи. Передбачалося разом з іноземними державами виступити збройним шляхом проти радянської влади. Саме московський центр мав об'єднати два к. р. угруповання: „гетьманське” і „петлюрівське” [33, арк. 150]. Компрометуючу інформацію було надано на Ф. Гумецького а також на Ф. Конара-Палащука, в минулому січового-стрільця [34, арк. 153-157]. За свідченням В. Геріновича, вони зазначали, що радянська влада довела економіку країни до катастрофи. Особливо негативно характеризували колективізацію на Україні, яка повністю зруйнувала сільське господарство та призвела до вимирання села.

Свій переїзд у 1932 р. до м. Москви вчений пояснив квітневим рішенням Облплану. В Москві В. Герінович зустрів допомогу в обличчі Ф. Гумецького, Й. Барга, Д. Ходорковського, які надали рекомендаційні листи до заступника Упрнауки Похилевича, Наркомфіна України Ковалю та працівника ЦК Леперта. Це дало можливість Володимирі Олександровичу зайняти посаду в геологорозвідувальному інституті ім. С.Орджонікідзе [35, арк. 161]. 22 червня 1932 р. В. Герінович, отримавши трьохтижневу відпустку, відвідав м. Харків. Там вчений зустрівся з колишніми колегами, які відмітили загальну депресію та острах перед масштабними арештами. В м. Кам'янці-Подільському серед

членів к. р. організації спостерігалася повна дезорієнтація. Викладачі Н. Гаморак, О. Мельник та ін. шукали можливість залишити Україну, аби уникнути арешту.

В. Геринович, під тиском слідчих, був змушений дати свідчення і проти колишньої дружини Христини Данилівни Стефанович, яка проживала на території Польщі та приїздила два рази до СРСР провідати сина Олександра, звичайно в шпигунських цілях [36, арк. 251]. Помешкання Христини Данилівни, яке вона винаймала, стало місцем зустрічі к. р. молоді: сина О. Гериновича, М. Блонського (курсантів військово-інженерної академії) і К. Дудкевича (студента кіноінститута) [37, арк. 166-167]. За показами К. Дудкевича від 17 квітня 1933 р. про діяльність молодіжної групи УВО в московській військово-інженерній академії, за безпосередньої участі Х. Стефанович обговорювалося питання про необхідність організації замаху на Й. Сталіна [38, арк. 340].

В. Геринович також надав слідству поіменний список галичан, членів к. р. організацій в м.м. Кам'янці-Подільському, Києві, Одесі, Дніпропетровську, Житомирі, Проскурові, Вінниці, Глухові, Запоріжжі, Харкові і Москві (всього 62 особи) [39, арк. 220-221].

5 січня 1933 р. слідчі почали вимагати від вченого детальну інформацію про к. р. діяльність Московської молодіжної групи військово-інженерної академії [40, арк. 244]. В. Геринович називає М. Блонського, О. Гериновича (власного сина), Й. Барга (службовця хлібозаготівельної контори, раніше – завідувача фінансової частини військово-інженерної академії), П. Мельникова (в минулому військового керівника Кам'янець-Подільського ІНО). У показах учений окреслив к. р. зв'язки Й. Барга переважно з кам'янчанами, які працювали на той час у Москві. За його словами, головна увага цієї групи була спрямована на боротьбу проти генеральної лінії партії, проти т. Сталіна [41, арк. 252-255]. Курс Й. Сталіна, прискорені темпи індустріалізації та колективізації, на думку к. р. молоді, вели до руйнації країни [42, арк. 249].

16 березня 1933 р. вчений був виключений з лав кандидатів у члени КП(б)У [43, арк. 10]. Важливими для звинувачення стали свідчення В. Гериновича щодо діяльності УВО на території Західної України, які були отримані під час останнього допиту 15 квітня 1933 р. Як з'ясувалося УВО активно діяла на Галичині. Оскільки її діяльність була спрямована переважно проти СРСР, польська влада не чинила спротиву [44, арк. 297].

Усі товариші, співробітники, вчені, аспіранти та рідні В. Гериновича, заарештовані по справі, також дали компрометуючі свідчення, зокрема: М. Блонський, Н. Гаморак, Ф. Гумецький, К. Дудкевич, В. Зборовець, Г. Косак, М. Курневич, І. Любарський, А. Марцинюк, А. Мельник, Н. Романюк, С. Рудницький, А. Розенкранц, В. Храневич [45, арк. 307-312, 317-324, 347-382], навіть брат В. Затонського – Є. Затонський [46, арк. 280-281]. Останній повідомив, що був залучений до шпигунської діяльності в 1928 р. на користь Німеччини особисто В. Гериновичем. Серйозні звинувачення у к. р. діяльності В. Гериновича надав І. Любарський. За його свідченнями, після святкування ювілею М. Грушевського в м. Києві В. Геринович повернувся до м. Кам'янець-Подільського та повідомив про сформовану к. р. організацію, метою якої була ліквідація радянської влади та створення незалежної соборної України [47, арк. 375]. В Польщі вчений отримав конкретні завдання від Е. Ромера і почав займатися шпигунсько-розвідувальною роботою в прикордонній смузі. Проводив фотозйомку важливих стратегічних об'єктів та місцевості на Кам'янецьчині. Окрім того, В. Геринович активно працював над підготовкою збройного повстання в Дунаєвецькому районі. Для прикриття к. р. діяльності Володимир Олександрович очолював Кам'янецьку філію УТОРНІТСО – центр націоналістичного активу.

Внаслідок проведення слідчих дій „злочин” В. Гериновича було „доведено”. Вченому інкримінували: 1. Контрреволюційну діяльність в складі УВО, яка проводила роботу по підготовці збройного повстання з метою повалення радянської влади та відновлення буржуазної соборної України. 2. Шпигунство на користь Польщі з використанням мережі

геологорозвідувальних пунктів і студентства м. Кам'янця-Подільського. 3. Організацію повстанської роботи на Кам'яничині. 4. Підтримку терористичних тенденцій московської к. р. групи [48, арк. 383-385].

В жовтні 1933 р. Оперуповноважений ТПВ 2-го відділу Соколов та начальник ТПВ ДПУ УСРР Подольський передають слідчу справу на розгляд при Колегії ДПУ УСРР з клопотанням про ув'язнення підслідного до концтабору терміном на 10 років. За рішенням Судової Трійки від 16 листопада 1933 р. В. Герінович був засуджений до 10 років виправних таборів.

Отже, всупереч намаганням, Володимиру Геріновичу не вдалося уникнути арешту. Протягом слідства, вочевидь шантажем та погрозами, арештованого примусили дати „потрібні” зізнання. Аналізуючи кримінальну справу, можна дійти висновку, що звинувачення В. Геріновича в причетності до к. р. фашистської УВО необґрунтовані. Оскільки всі покази підслідного та фігурантів справи ґрунтуються на загальних, неконкретних відомостях, їх навряд чи можна назвати фактами. Звучали тези: „...тонко продумані форми і методи боротьби...” [49, арк. 142], „...боротьба проти генеральної лінії партії...” [50, арк. 273], тощо. Компрометуючих матеріалів, окрім розмов про незадоволення радянською дійсністю, що озвучувала громадська думка, слідство виявити не змогло. Навіть у звинувачувальному вирокі конкретно вказано, що речових доказів по справі немає [51, арк. 385]. В кінцевому результаті слідству потрібно було лише зізнання. Під тиском слідчих В. Герінович був змушений визнати себе винним у неіснуючих злочинах та розділити гірку долю української наукової інтелігенції, зазнавши багаторічного ув'язнення в таборах ГУТАБу.

Незважаючи на з'ясування обставин слідства, все ж таки залишаються майже недослідженими питання пов'язані з перебуванням ученого в ув'язненні після завершення слідства.

Список використаних джерел

1. Завальнюк, О.М. „Винним себе визнав...” (В.О. Герінович) / О.М. Завальнюк, М.Б. Петров // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки) – К.: Рідний край; Хмельницький: ред.-вид. відділ, 1991.
2. Завальнюк, О.М. Історія Кам’янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). – Кам’янець-Подільський: Абетка НОВА, 2006.
3. Місінкевич, Л.Л. Реабілітація жертв сталінських репресій на Поділлі у 1987-1989 рр. / Л.Л. Місінкевич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: ОІОМ, 2006. – Т.8: Матеріали четвертого круглого столу. „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII-на початку XXI ст.”.
4. Прокопчук, В.С. Український комітет краєзнавства: з хроніки діяльності / В.С. Прокопчук // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т.8: Матеріали четвертого круглого столу. „Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII-на початку XXI ст.”
5. Савчук, В.О. Політичні репресії проти науково-краєзнавчої інтелігенції Кам’янця-Подільського у 20-30-х рр. XX ст. : [у тому числі викладачів ІНО] / В.О. Савчук // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2008. – Т.18. На пошану проф. В.С. Степанкова.
6. Професор Володимир Герінович / за ред. О. Шаблія. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 366 с.
7. Проробкою листа тов. Сталіна, озброїтись для боротьби на ідеологічному фронті // Червоний Кордон. – Кам’янець-Подільський, 1932. – №7. – 12 січня. – С.2.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.2. – Спр.126.
- 9-45. Державний архів Служби безпеки України. – ФП. – Спр.59171.
46. Державний архів Служби безпеки України. – ФП. – Спр.49834. – Т.2.
- 47-51. Державний архів Служби безпеки України. – ФП. – Спр.59171.

Summary

The article tells us about preparation and performing repressive actions by organs of State Political Department as for professor of Kam'yanets'-Podil's'kyi Institute of Social Education V.O.Gerynovych as a representative of Ukrainian scientific intelligentsia in 1930-1940-s.

Key words: professor V.O.Gerynovych, Kam'yanets'-Podil's'kyi Institute of Social Education, Ukrainian scientific intelligentsia, scientist, research work, punitive-repressive system, anti-Soviet, counter-revolutionary, espionage activities.